

Hugmyndir um stéttleysi Íslendinga

Guðmundur Ævar Oddsson

Missouri-háskóla

Útdráttur: Markmið þessarar rannsóknar er að greina hvernig hugmyndir um stéttleysi Íslendinga birtast í almennri orðræðu. Gögnin sem liggja til grundvallar eru fyrst og fremst fréttir og greinar í *Morgunblaðinu* frá árinu 1986 til 2007. Einnig er stuðst við afleiðd gögn. Ein helsta niðurstaða rannsóknarinnar er sú að hugmyndir um að Ísland sé tiltölulega stéttlaust samfélag eru útbreiddar og margþættar. Stærsti samnefningarinn er sá að Ísland sé tiltölulega stéttlaust í samanburði við flest önnur þjóðfélög. Er þá helst miðað við menningarlega stéttaskiptingu. Samt sem áður er algengt að fólk telji að meint stéttleysi Íslendinga eigi ekki við rök að styðjast, sér í lagi efnahagslegt stéttleysi. Þá telur fólk almennt að stéttaskipting hérlendis fari vaxandi samfara örum þjóðfélagsbreytingum, ekki síst vegna aukinnar markaðsvæðingar samfélagsins. Að sama skapi hefur gagnrýni á hugmyndir um stéttleysi Íslendinga aukist.

Lykilorð: Stéttleysi ■ almenn orðræða ■ þjóðfélagsbreytingar
stéttaskipting ■ menning

Abstract: The goal of this study is to analyze how ideas of Icelandic classlessness manifest themselves in public discourse. The data used are first and foremost news items and articles from the national newspaper *Morgunblaðið* from 1986 to 2007. Secondary data are also used for context and support. One of the main conclusions is that ideas of Iceland as a relatively classless society are widespread. Ideas about Icelandic classlessness are quite varied. The biggest common denominator is that Iceland is relatively classless compared to other societies. People mainly refer to cultural class division in this regard. Nonetheless it is quite common that people think that ideas of Icelandic classlessness are not grounded in reality, particularly as regards economic classlessness. Furthermore people feel that class division is increasing parallel to fundamental social changes, especially as the market becomes more predominant. In the same way, ideas of Icelandic classlessness have increasingly become the subject of criticism.

Keywords: Classlessness ■ public discourse ■ social change
class division ■ Iceland

*Ég ætla að tala við kónginn í Kína
og kanski við páfann í Róm.
Og hvort sem það verður til falls eða frægðar
þá fer ég á íslenskum skóm.*
Halldór Laxness, *Á íslenskum skóm* (1992).

*Ég hef síðast en ekki síst reynt að skilja það siðrof sem varð í íslensku samfélagi þegar ákveðinn hópur manna hætti að sækja sér viðmið í íslenskan veruleika, tók upp lífshætti erlendra auðmanna og gaf goðsögninni um stéttlaust samfélag á Íslandi langt nef. Ingibjörg Sólrún Gísladóttir, *Forystan sem Ísland þarf* (2009).*

Inngangur

Hugmyndir um hið stéttlausa íslenska samfélag hafa löngum verið útbreiddar meðal landsmanna, þrátt fyrir að rannsóknir sýni að raunveruleikinn er annar (t.d. Dóra S. Bjarnason, 1974, 1976; Þorbjörn Broddason og Webb, 1975). Ekki er nóg með það að stjórnámálmenn og aðrir valdhafar flaggi jafnan þeirri skoðun að hérlendis sé lítil sem engin stéttaskipting (Guðmundur Magnússon, 2008), heldur sýna eldri rannsóknir að mikill hljómgrunnur er fyrir hugmyndum af þessu tagi meðal almennings (t.d. Sigurjón Björnsson o.fl., 1977; Tomasson, 1980). Umræddar hugmyndir eiga rætur að rekja til rótgróinnar hugmyndafræði sem rímar illa við stéttir og stéttaskiptingu:

Áhersla Íslendinga á sjálfstæði einstaklingsins á kostnað hugmynda um samfélagið eru sérstaklega áberandi í afneitun stétta sem félagslegs fyrirbæris... Afneitun stétta á rætur að rekja til hugmyndafræði jafnaðar og einsleitni. Ef allir eru jafnir, þá geta ekki verið til neinar stéttir, enginn félagslegur munur og þar af leiðandi enginn hluti þess félagslega utan við einstaklinginn (Durrenberger, 1996: 171).

Téð hugmyndafræði byrgir Íslendingum sýn á stéttaskiptingu eigin þjóðfélags en kallast á við þær staðreyndir að Íslendingar eru meðal einsleitustu þjóða heims og stéttamunur hérlendis hefur löngum verið minna áberandi en víðast hvar í hinum vestræna heimi (Durrenberger, 2001). Ýmislegt fleira í sögu þjóðarinnar gefur hugmyndum um stéttleysi meðbyr, svo sem að Ísland er eina landið í Evrópu sem aldrei hefur haft formlegan aðal (Einar Hreinsson, 2005).

Ofangreindar hugmyndir um stéttlaust Ísland endurspeglast í eldri rannsóknum sem skara þetta svið. Dóra S. Bjarnason (1974, 1976) kemst t.a.m. að þeirri niðurstöðu að Íslendingar vilji ekki viðurkenna tilvist stéttaskiptingar þrátt fyrir vitneskju þeirra um mismunandi aðstöðu fólks og efnahag. Þorbjörn Broddason og Webb (1975) sýna fram á margvíslegan ójöfnuð hérlendis en draga ekki í efa staðhæfingar Dóru S. Bjarnason (1974, 1976) um veika stéttavitund meðal Íslendinga. Viðmælendur Sigurjóns Björnssonar og félaga (1977) héldu því almennt fram að Ísland væri stéttlaust þjóðfélag og túlkuðu ekki efnamun sem vísbendingu um stéttaskiptingu. Að mati Sigurjóns og félaga (1977) virðist sem Íslendingar trúu ekki á tilvist stéttaskiptingar í þjóðfélaginu. Þá dregur Tomasson (1980) þá ályktun, líkt og ofangreindir fræðimenn, að stéttavitund sé hverfandi meðal Íslendinga. Þessar niðurstöður

þýða þó ekki það að Íslendingar trúu því að landsmenn búi allir við svipaðar aðstæður. Aftur á móti telja þeir að íslenskt þjóðfélag sé tiltölulega réttlátt og opið m.t.t. aðstæðna og tækifæra og að ójöfnuður sé einstaklingsbundinn fremur en félagslegt fyrirbæri (Durrenberger, 1996; Þórólfur Þórlindsson, 1988).

Hins vegar bendir ýmislegt til þess að hugmyndir Íslendinga um stéttleysi hafi breyst samfara viðtækum þjóðfélagsbreytingum síðustu ára. Má þar fyrst nefna öra hnattvæðingu íslensks þjóðfélags frá byrjun 10. áratugarins, sem fólst ekki síst í gagngerri markaðsvæðingu (Stefán Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson, 2005). Þessi þróun leiddi til mikillar aukningar efnahagslegs ójafnaðar frá 1995 til 2007 (Arnaldur Sölvi Kristjánsson og Stefán Ólafsson, 2009) og uppgangs nýrrar ofurríkrar stéttar „þverþjóðlegra kapítalista“ (e. transnational capitalist class) og skerpti almennt á andstæðum í samfélaginu (Ívar Jónsson, 2008). Sem dæmi um þetta má nefna að skömmu eftir að „ofurlaun“ að bandarískri fyrirmynd komu til sögunnar hérlendis um miðjan tíunda áratuginn töldu 82% landsmanna að launamunur væri orðinn það mikill að það byggju tvær þjóðir á Íslandi (Gallup, 1997). Þá töldu 84% Íslendinga árið 2009 að launamunur hefði aukist mjög mikið undanfarinn áratug (Arnaldur Sölvi Kristjánsson, 2009). Jafnframt hefur nýleg rannsókn leitt í ljós að stéttavitund Íslendinga sé talsvert mikil, þvert á það sem kemur fram í eldri rannsóknum (Guðmundur Ævar Oddsson, 2010). Þessar niðurstöður eru í ákveðinni mótsögn við hugmyndir um stéttleysi. Loks virðist sem landsmenn og útlendingar séu önnur kafnir við að endurmeta eigin venjuvisku (e. commonsense knowledge) (Scott og Marshall, 2005) um íslenskt samfélag í kjölfar efnahagshrunsins (t.d. Chartier, 2010; Guðni Th. Jóhannesson, 2009). Þetta er í samræmi við kenningar um kreppur og möguleg áhrif þeirra á venjuháða visku (Bourdieu, 1977). Þetta vekur hins vegar upp spurningu um hvernig hugmyndum um stéttleysi Íslendinga var háttað fyrir hrun?

Tilgangur þessarar rannsóknar er að greina almenna orðræðu um stéttleysi Íslendinga. Gögnin sem ég byggji aðallega á eru fréttir og greinar í Morgunblaðinu frá árinu 1986 til 2007. Ég styðst einnig við afleidd gögn til þess að undirbyggja greininguna og til að setja hana í betra samhengi. Ég legg megináherslu á að skoða inntak orðræðunnar, en vík jafnframt lítillega að umfangi hennar. Ég leita svara við eftirfarandi spurningum: *Eru hugmyndir um stéttleysi Íslendinga útbreiddar? Hvað á fólk við þegar það talar um stéttleysi íslensks samtímaþjóðfélags? Hvernig birtist gagnrýni á hugmyndir um stéttleysi Íslendinga? Áður en niðurstöður verða kynntar mun ég lýsa þeim gögnum sem notast er við og þeirri aðferðafræði sem ég beiti við greiningu þeirra.*

Gögn og aðferðir

Félagsfræðingar hafa sýnt dagblöðum mikla athygli allar götur síðan snemma á tuttugustu öld þegar Max Weber hélt því fram að rannsóknir á dagblöðum væru afbragðsgóð aðferð til þess að mæla „menningarlegt hitastig“ þjóðfélaga (Lazarsfeld og Oberschall, 1991). Ég tek Weber á orðinu og notast við einstakan „hitamæli“ – dagblað með óviðjafnanlega markaðshlutdeild, hlutfallslega mikinn lestur og viðtækan aðgang lesenda – á alþjóðlegan mælikvarða, þ.e.a.s. *Morgunblaðið*. Vissulega minnkaði markaðshlutdeild og lestur *Morgunblaðsins* með tilkomu fríblaða á borð við *Fréttablaðið* upp úr síðustu aldamótum en *Morgunblaðið* bar engu að síður lengst af höfuð og herðar yfir önnur dagblöð með tilliti til fyrrgreindra atriða. Að sama

skapi hafði *Morgunblaðið* mesta vægið í þjóðmálaumræðunni á rannsóknartímabilinu. Sem dæmi lásu að meðaltali um 60% landsmanna á aldrinum 12 til 80 ára *Morgunblaðið* á hverjum degi á árunum 1992 til 2005 (Félagsvísindastofnun, 1992–1998; Gallup, 1999–2005). Vikulegur lestur á tímabilinu 1995 til 2003 var næstum 80% meðal fólks á aldrinum 12 til 80 ára. Að auki eru lestur og dreifing *Morgunblaðsins* vanmetin samkvæmt opinberri tölfræði í ljósi þess að margir lesa blaðið á netinu (Hagstofa Íslands, 2003). Þess má einnig geta að vefsíða *Morgunblaðsins* hefur frá opnun hennar verið sú mest sótt á Íslandi (Birgir Guðmundsson, 2010). Þetta er enn merkilegra fyrir þær sakir að Íslendingar hafa næstflestar nettengingar miðað við höfðatölu í öllum heiminum (Internet World Stats, 2011). Þá endurspeglar *Morgunblaðið* vel íslenska almenningsálitið í ljósi mikils lesturs og dreifingar og þess hversu aðgengilegt blaðið er almenningi (Þorbjörn Broddason, 2005). Að sama skapi er *Morgunblaðið* ákveðinn aldarspeggill, þrátt fyrir vel þekkta íhaldsslagsíðu (t.d. Ólafur Þ. Harðarson og Gunnar Helgi Kristinsson, 2006). Slagsíðan gefur til kynna að umfjöllunarefni á borð við stéttir og stéttaskiptingu á síður upp á pallborðið á síðum blaðsins en í öðrum blöðum sem eru ekki jafn íhaldssöm. Þetta eynamark *Morgunblaðsins* má gera að afgerandi rannsóknarefni (e. critical case) (Scott og Marshall, 2005). Afgerandi rannsóknarefni þýðir einfaldlega að „ef niðurstöðurnar eru gildar í þessu tilviki, eru þær gildar í öllum (eða flestum) tilvikum“ (Flyvbjerg, 2006: 230).

Gögnin sem ég byggi á eru allar fréttir og greinar sem birtust í *Morgunblaðinu* á tímabilinu 1986 til 2007 og innihalda nafnorðið „stéttleysi“ og/eða lýsingarorðið „stéttlaus“ í öllum sínum birtingarmyndum og vísa til Íslands samtímans. Ég skoða sem sagt berorða eða beina umræðu um stéttleysi, en vissulega er hægt að ræða um stéttleysi án þess að nota sjálft orðið. Gögnin nálgadist ég í gegnum rafrænt gagnasafn *Morgunblaðsins* (www.mbl.is/gagnasafn). Heildarfjöldi fréttar og greina um efnið er 42. Sem fyrr segir notast ég einnig við afleidd gögn til að styðja við greininguna og setja hana í betra samhengi.

Etnógrafísk innihaldsgreining

Aðferðafræðin sem ég styðst við er svokölluð „etnógrafísk innihaldsgreining“ (e. ethnographic content analysis) (Altheide, 1996). Um er að ræða greiningaraðferð á skjölum með etnógrafískri nálgun. Helsta sérkenni etnógrafískrar innihaldsgreiningar er hinn mjög svo gagnvirki þáttur rannsakandans. Rannsakandinn gegnir alltaf lykilhlutverki í etnógrafískri innihaldsgreiningu, ólíkt hefðbundinni innihaldsgreiningu þar sem kóðunarblaðið er aðalgreiningartækið. Eins og með aðrar etnógrafískar rannsóknaraðferðir er sú forsenda lögð til grundvallar að merking endurspeglar í samskiptum, framsetningu, samhengi og öðru sem máli þykir skipta hverju sinni. Markmiðið er að vera kerfisbundinn án þess að vera einskorðaður. Þrátt fyrir að flokkar og aðrar „breytur“ leiði rannsóknina áfram er öðru leyft að koma í ljós meðan á rannsóknarferlinu stendur. Í þessu felst stöðug uppgötvun og samanburður (t.d. Glaser og Strauss, 1967). Til að ná þessu markmiði er bæði safnað megindlegum og eigindlegum gögnum í stað þess að þvinga hið síðarnefnda inn í fyrirfram skilgreinda flokka (Altheide, 1996).

Margt er líkt með etnógrafískri innihaldsgreiningu og grundaðri aðferð (e. grounded theory) (Glaser og Strauss, 1967). Hins vegar er grundvallarmunur á þessu tvennu með tilliti til áhersluatriða og almennrar nálgunar. Markmið grundaðrar aðferðar er að setja fram prófanlega tilgátu til að byggja á „kenningu“. Megintilgangur etnógrafískrar innihalds-

greiningar er aftur á móti að lýsa gögnum og setja fram skilgreiningar. Báðar nálganir reiða sig á stöðugan samanburð og kenningarleg úrtök (e. theoretical sample) (Altheide, 1996).

Niðurstöður

Félagsfræðingar hafa aðallega beint sjónum sínum að þrenns konar ójöfnuði, þ.e. með tilliti til efnahagslegrar stöðu, félagslegrar stöðu og valds (Rothman, 2002). Þessi efnistöð koma heim og saman við kenningu Max Webers (1978) um þrívíða lagskiptingu þjóðfélaga út frá stétt, stöðu og pólitísku valdi (Stefán Ólafsson, 1982). Sömu áherslur koma fram í gögnunum þar sem rætt er um stéttleysi. Þá er fólki hugleikið stéttleysi með tilliti til jafnra tækifæra. Hið síðastnefnda á rætur að rekja til fyrrnefndrar hugmyndafræði einstaklingshyggju og leggur upp úr miklum félagslegum hreyfanleika (t.d. DeMott, 1990). Hugmyndir um stéttleysi Íslendinga byggja á ýmsum samsetningum af þessu fernu. Fjögur þemu komu mjög skýrt fram við greininguna og skarast þau nokkuð. Hér að neðan mun ég gera frekari grein fyrir þeim.

Útbreiddar hugmyndir

Rauði þráðurinn í gögnunum eru hugmyndir þess efnis að Íslendingar búi í tiltölulega stéttlausu samfélagi. Þessar hugmyndir eru algengar meðal þeirra sem rituðu um efnið í *Morgunblaðið* og þeirra sem vitnað er til, auk þess sem þeir telja almennt að téðar hugmyndir séu útbreiddar. Þetta enduróma eldri rannsóknir sem kveða á um slíkt hið sama (sjá t.d. Dóra S. Bjarnason, 1974, 1976; Sigurjón Björnsson o.fl., 1977). Þegar fólk talar um stéttleysi Íslands er undirtóninn oftast en ekki „stöðuleysi“ samfélagsins, þ.e. menningarlegt stéttleysi. Stefán Ólafsson (2003) leitar t.a.m. í smiðju Webers (1978) og gerir greinarmun á stétt og stöðu, þ.e. virðingarstöðu. Með það að leiðarljósi megi frekar álykta að Ísland sé tiltölulega stöðulaust samfélag, frekar en stéttlaust (Stefán Ólafsson, 2003). Hafa ber þó í huga að stétt og staða haldast oftast en ekki í hendur (Weber, 1978), þótt fylgnin hafi riðlast nokkuð í seinni tíð (Scott, 2002). Þá eru stétt og staða kjörmyndir (e. ideal types) sem fyrirfinnast ekki í sinni tærustu mynd (Weber, 1949).

Fræðimenn hafa talað um að þrátt fyrir efnahagslega stéttaskiptingu sé héraendis ríkur jafnaðarandi sem birtist ekki síst í því að Íslendingar gera lítinn mannemun sín í milli. Þessi jafnaðarandi sé lykilatriði í sjálfsmynd og lífsviðhorfum landsmanna (Guðmundur Finnbogason, 1971; Tomasson, 1980). Hér gefur að líta lýsandi dæmi úr gögnunum, þ.e. brot úr ritstjórnargrein *Morgunblaðsins*: „Hingað til hefur návígið milli fólks af öllum stigum verið slíkt að í þeim skilningi hefur mátt segja að hér væri stéttlaust samfélag“ (Skortur á Íslandi, 2005). Ingibjörg Sólrún Gísladóttir, þáverandi varaformaður Samfylkingarinnar, kveður við sama tón í aðsendri grein: „Íslendingar hafa löngum státað sig af því að Ísland sé stéttlaust samfélag, hér búi allir hlið við hlið, gangi í sömu skólana, njóti sömu þjónustunnar“ (Ingibjörg Sólrún Gísladóttir, 2005). Íslendingar eru fjarri því að vera einir um þessa skoðun og hafa margir, leikir sem lærðir, haft orð á þessu í gegnum tíðina (t.d. Guðmundur Magnússon, 2008; Tomasson, 1980). Er hér skemmst að minnst orða enska skáldsins, W. H. Auden: „Lánsama eyland, þar sem allir menn eru jafnir, en ekki grófir, ekki enn“ (Auden, 1964). Svipaðar hugmyndir koma einnig fram hjá þeim erlendu heimildarmönnum sem lögðu orð í belg.

Sú skoðun kemur einnig víða fram í gögnunum að Ísland sé að mörgu leyti einstakt í

samfélagi þjóðanna, þar með talið hvað varðar stéttleysi. Margt í þessum hugmyndum endurspeglar kenningar um sérstæði hinna „nýju samfélaga“ eða landnemasamfélaga, svo sem Argentínu, Ástralíu, Bandaríkjana, Kanada og Íslands, svo dæmi séu tekin (Hartz, 1964; Lipset, 1973; Stefán Ólafsson, 2003; Tomasson, 1980). Grunnstefið í þessum kenningum er að sögulegar aðstæður í árdaga umræddra samfélaga hafi haft mjög mótandi áhrif á menningu þeirra og gæti fram á þennan dag. Hér er vísað til þess þegar fólk braust undan oki einvalda, fluttist búferlum og nam land annars staðar, auk annarrar sameinlegrar reynslu þessa þjóða. Þessi samfélög ættu að hafa sameiginlega ákveðna landnemamenningu sem leggur mikið upp úr einstaklingshyggju, sjálfstæði og jöfnuði m.t.t. virðingar. Hafa ber þó í huga að samkvæmt téðum kenningum eiga ekki öll tilgreind einkenni við um sérhvert landnemasamfélag (Hartz, 1964).

Tomasson (1980) setti fram þá kenningu að Ísland ætti að teljast fyrsta nýja samfélagið, þ.e. landnemasamfélagið, í stað Bandaríkjana (Lipset, 1973), vegna þess að Ísland sé mun eldra samfélag en það bandaríska. Þá fann hann þó nokkur dæmi hérlendis um þau félags- og menningarlegu einkenni sem ættu að prýða hin nýju samfélög. Ennfremur hélt hann því fram að jafnaðarandinn væri helsta menningararfleifið Íslendinga. Ísland er auk þess einstakt í Evrópu fyrir það að hafa aldrei haft formlegan aðal. Það ber þó að nefna í þessu samhengi að eftir miðja 18. öldina hlutu háttsettir íslenskir embættismenn og biskupar aðalstign innan danska konungsveldisins. Íslensku aðalsmennirnir voru mjög meðvitaðir um stöðu sína en ýmislegt bendir til þess að þetta hafi að miklu leyti farið framhjá íslenskum almenningi (Einar Hreinsson, 2005). Þessi staðreynd hefur mikið með það að segja af hverju hugmyndir um stéttleysi eru jafn lífseigar og raun ber vitni. Tryggvi Gíslason, þáverandi skólameistari Menntaskólans á Akureyri (MA), komst svo að orði í viðtali við blaðamann *Morgunblaðsins*:

Margir hafa talið að við byggjum í stéttlausu þjóðfélagi og að vissu leyti bjuggum við við annars konar þjóðfélagsgerð en nágrannalöndin, m.a. vegna þess að hér var aldrei aðall – eða höfðingjavelði. Ísland er eina landið í Evrópu þar sem aldrei var aðall; meira að segja Norðmenn voru með aðal (Agi er undirstaða allrar menningar, 2003).

Sem fyrr segir, er menning kjarninn í greiningu þeirra fræðimanna sem aðhyllast kenningar um hin nýju samfélög. Hér er mikilvægast að nefna að menning landnemasamfélaga þykir ekki frjór jarðvegur fyrir stéttaskiptingu. Þessir fræðimenn neita því ekki að efnahagsleg stéttaskipting sé fyrir hendi í samfélögum á borð við Ísland (Tomasson, 1980) og þaðan af síður í Bandaríkjunum (Lipset, 1973). Hins vegar leggja þeir mest upp úr menningarlegum þáttum á borð við virðingu og samskipti. Í gögnunum ber einnig nokkuð við að vísað sé til menningarlegra þátta á borð við þjóðkirkjuna, samskipti, virðingu og tungumálið til að styðja þá ályktun að Ísland sé stéttlaust. Hið síðastnefnda skipar sérstakan sess í hugum fólks, enda hefur íslensk tunga nært jafnaðarhugmyndir landans frá örófi alda. „Flestir Íslendingar álíta að þeir lifi í stéttlausu þjóðfélagi vegna þess að allir tala sama tungumálið,“ segir Ásgeir Jónsson hagfræðingur í aðsendri grein þar sem hann gagnrýnir hugmyndir þess efnis að íslenska tungumálið sé að einhverju leyti stéttskipt (Ásgeir Jónsson, 2000). Í bókarrýni um bók Gísla Pálssonar mannfræðings, *The Textual Life of Savants* (1995), er tæpt á þeirri hugmynd að íslensk tunga gegni lykilhlutverki við að viðhalda hugmyndum um stéttlaust samfélag og að „ríkjandi viðhorf hafi rofið tengsl málsins við líf fólks við ólíkar aðstæður“ (Pétur Péturs-

son, 1995). Þá tala Þorbjörn Broddason og Webb um að íslenskur orðaforði þjóði ekki upp á greinargóða lýsingu á lag- og/eða stéttskiptu þjóðfélagi og að sjálft orðið „stétt“ sé svo margrætt að erfitt sé að ræða fyrirbæri á borð við stéttaskiptingu (1975:57). Engu að síður eru (mis)duldar vísanir í stéttaskiptingu í tungumálinu og er oft gripið til þeirra jafnt í almennri sem fræðilegri umræðu (Gísli Pálsson, 1989).

Eins og áður hefur komið fram telja Íslendingar ekki að allir landsmenn búi við jafnar aðstæður. Ísland er, sem sagt, ekki talin nein „jafnaðarparadís í anda Rousseaus“ (Þorbjörn Broddason og Webb, 1975:49). Þess í stað hafa Íslendingar löngum talið að þjóðfélag þeirra sé tiltölulega réttlátt og að efnamunur sé hóflegur. Þá álitur þorri Íslendinga að fólk njóti almennt jafnra tækifæra hér á landi (Þórólfur Þórlindsson, 1988). Íslenskar niðurstöður nýlegrar alþjóðlegrar könnunar *International Social Survey Programme* (ISSP) renna stoðum undir þetta (Jón Gunnar Bernburg og Sigrún Ólafsdóttir, 2011). Það er ekki síst vegna þessa sem margir staðhæfa að Ísland sé stéttlaust. Vitnað er til eftirfarandi ummæla Valgerðar Sverrisdóttur, þáverandi þingmanns Framsóknarflokksins, í frétt *Morgunblaðsins*: „Við höldum því fram að Ísland sé stéttlaust land, sem ætti að þýða það, að allir hafi sömu möguleika til að ná viðurkenndum markmiðum í lífi sínu“ (Alþingi kom saman til aukafundar í gær vegna undirbúnings hátíðarfundarins á Þingvöllum, 1994). Eldri rannsóknir sýna jafnframt að Íslendingar leggja meira upp úr jöfnum tækifærum en því að allir búi við svipaðar aðstæður (Friðrik H. Jónsson og Stefán Ólafsson, 1991). „Ég hef líka tekið eftir því að fólk í þessu landi virðir einstaklinginn því hver og einn fær hvatningu og tækifæri til að rækta hæfileika sína,“ hefur *Morgunblaðið* eftir Jean Plummer í viðtali þar sem hún fer lofsamlegum orðum um land og þjóð (Að styðja við bakið á forsetanum, 2004). Þessi orð Plummer, eigin konu Baldurs Ágústssonar, sem þá var í framboði til embættis forseta Íslands, endurspeglar áður nefnda hugmyndafræði einstaklingshyggju og einsleitni, sem og trú á verðleikaræði (e. meritocracy), sem felur í sér að ójöfnuður sé einstaklingsbundinn og að fólk eigi að bera mismikið úr bótum og uppskera í samræmi við framtak og getu (Young, 1958).

Hugmyndir um stéttleysi Íslendinga byggja að miklu leyti á samanburði við aðrar og stærri þjóðir. Pistlahöfundur *Morgunblaðsins* vísar að þessu: „Íslendingar monta sig af því við útlendinga að þeir búi í stéttlausu þjóðfélagi. Þótt það sé í sjálfu sér ekkert afrek hjá þjóð sem er svo fámenn að hún rúmast öll vel í einu hverfi Parísar“ (Kristín Marja Baldursdóttir, 2004). Tédur samanburður er jafnframt oft notaður til þess að réttlæta þann stéttamun sem fyrirfinnst hér á landi, ekki síst í efnahagslegu tilliti. Þessarar tilhneigingar gætir ekki síst hjá valdhöfum (Guðmundur Magnússon, 2008). Einn helsti handhafi „fjórða valds“ fjölmiðlanna hér á landi, ritstjóri *Morgunblaðsins*, komst svo að orði í ritstjórnargrein: „Íslendingar hafa löngum talið sig búa í stéttlausu þjóðfélagi; hér hefur ekki verið neinn aðall og hér hefur tekjuskipting verið tiltölulega jöfn miðað við það sem gerist í mörgum öðrum vestrænum þjóðfélögum“ (Stéttskipt borg, 1999). Í frétt um utandagskrárumræður á Alþingi um fátækt vitnar blaðamaður í þáverandi forsætisráðherra og valdamesta mann landsins, Davíð Oddsson: „Lauk Davíð ræðu sinni á því að segja að vandfundið væri stéttlausara samfélag en einmitt það íslenska“ (Deilt um hvort góðærið hafi náð til allra, 2000). Í ofangreindum ummælum endurspeglar stærsti samnefnari þessa þema, sem er sú hugmynd að Ísland sé tiltölulega stéttlaust land miðað við þau lönd sem við berum okkur saman við.

Í þessu samhengi er einnig mikilvægt að geta þess að öll orðræða endurspeglar alltaf ákveðin valdahlutföll (Gísli Pálsson, 1995). Með öðrum orðum hafa þeir sem eru valdameiri

meiri áhrif á venjuvisku og skilyrða þar með það sem tekið er sem sjálfsgöðum sannindum (Bourdieu, 1977). Hluti skýringarinnar er það sem Howard Becker (1970) nefnir „stigveldi trúverðugleikans“ (e. hierarchy of credibility), sem kveður á um að þeir sem valdið hafa eru oftar en ekki taldir trúverðugri en þeir sem minna mega sín. Í ljósi þessa verður að teljast líklegt að orðræða „að ofan“ hafi haft sterk áhrif á hugmyndir um stéttleysi íslensks samfélags. Í þessu sambandi ber að hafa í huga að þeir sem ofar eru í stéttakerfinu eru líklegri til þess að neita tilvist stéttaskiptingar, enda „skiptir stéttarstaða meira máli fyrir þá sem eru heftir af henni en þá sem njóta góðs af henni“ (Jackman og Jackman, 1983:51).

Í orði en ekki á borði

Það er algengt sjónarmið í gögnunum að stéttleysi sé meira í orði en á borði: Stéttaskipting á Íslandi sé staðreynd, hvað sem tautar og raular. Þetta á ekki síst við um efnahagslega stéttaskiptingu. Spennan milli þessara andstæðu sjónarmiða kemur fram í bókarrýni um *Hús úr húsi*, sem er ætlað að gefa innsýn í íslenskan samtíma (Geir Svansson, 1997). Í bókinni talar lögfræðingur einn fyrir íhaldssömum viðhorfum meðan líffræðingur er fulltrúi óhefðbundinna hugmynda og gagnrýnir ríkjandi hugmyndir. Lögfræðingurinn heldur því t.a.m. fram að Íslendingar séu „stéttlaus þjóð... þar sem verkamaður býr við sömu velmegun og ráðherra'... Þessa goðsögn, í hrópandi mótsögn við þann stéttamun sem kemur fram í bókinni, brýtur líffræðingurinn niður“ (Geir Svansson, 1997).

Fólki er gjarnt á að benda á óréttlæti kvótakerfisins í tengslum við stéttaskiptingu, enda hafi kerfið búið til stétt „kvótakónga“ sem í raun „eigi“ helstu auðlind þjóðarinnar. Í aðsendri grein er hart deilt á kvótakerfið, kerfi sem sagt er vega að stéttleysi Íslendinga:

Það verður að spyrja það fólk, sem á Alþingi situr, og af einhverjum annarlegum hvötum styður þennan óskapnað, hvort það hefur skoðað endinn á því bulli, sem búið er að troðast áfram með í tíu ár, til stórskaða fyrir íslenskt þjóðfélag og þjóðfélagsmynd (Ólafur Örn Jónsson, 1995).

Þetta sjónarmið ætti ekki að koma á óvart í ljósi þess að nytjastofnar á Íslandsmiðum eru samkvæmt lögum sameign þjóðarinnar og sjávarútvegurinn er undirstaða byggðar í landinu. Þá er rétturinn til veiða samofinn hugmyndum Íslendinga um fullveldi, sjálfstæði einstaklinga og jafnræði (Gísli Pálsson og Agnar Helgason, 1995: 140). Kvótakerfið hefur frá upphafi mætt mikilli andstöðu meðal þjóðarinnar og gjarnan verið líkt við lénskerfi fyrri tíðar. „Það er hins vegar langt síðan ranglætið sem fylgir kvótakerfinu fór að misþjóða okkur og þá bættum við nýrri nafnbót í annars ósnobbaðan orðaforða íslenskunnar og fórum að kalla þessa nútíma lénsdrottna sægreifa,“ segir m.a. í grein í *Lesbók Morgunblaðsins* (Linda Vilhjálmisdóttir, 2001). Eftirfarandi viðvörunarorð ritar dálkahöfundur *Morgunblaðsins*:

Kvóti á hafinu handa útvöldum er siðleysi, en hann er ekkert betri þegar hann hefur verið fluttur upp á land. Slík eignatilfærsla á sameiginlegum auði þjóðarinnar á fárra hendur er tímaskekkja og öfugmæli, hvað sem hver segir. Hún á eftir að hefna sín, ef ekkert verður að gert... Enginn upprætir rányrkju með því að kalla fram rándýrið í til-tölulega meinlausum þjóðfélagsþegnum sem hafa vanist því í stéttlausu þjóðfélagi okkar að auðlindir þess séu sameign þegnanna í nútímamerkingu en ekki úreltri

merkingu höfundar Grettissögu sem notar orðið þegar hann fjallar um átök, viðureign (M., 1989).

Sammerkt innan þessa þema er leynd og ljós gagnrýni á þá glansmynd sem ráðamenn draga gjarnan upp af samfélaginu. Svo vitnað sé til lesendabréfs: „Forsætisráðherra sagði að við byggjum við mun minni stéttaskiptingu en nágrannaþjóðir, eða næstum því í stéttlausu þjóðfélagi. Þarna treystir ráðherra á að almenningur trúi því að allt sé satt og rétt sem áhrifamenn í pólitík segja“ (Guðvarður Jónsson, 2000). Hér kemur einnig fram gagnrýni á réttmæti áðurnefnds stigveldis trúverðugleikans (Becker, 1970).

Ljóðið *Orð dagsins* sem birtist í Lesbók Morgunblaðsins varpar ljósi á birtingarmyndir stéttaskiptingar í daglegu lífi fólks sem heft er af stéttarstöðu sinni. Það undirstrikar ennfremur valdahlutföll og þá hræsni sem felst í því að halda á lofti hugmyndafræði sem ekki á sér stoð í raunveruleikanum (Pálína Valsdóttir, 1996):

Ertu hreinskilin
í hræsnissamfélagi?
Umhverfisvæn?
Á plastöld.
Er til lítilmagni
í stéttlausu landi?
Er réttýni orðskrum
tvöfeldninnar?
Kljúptu nú vina
oní appelsínugulu
skúringafötuna þína.
Breiddu duluna yfir.
Láttu lítið á þér kræla.
Og framtíð þín
verður örugg,
eins og skartgripur
á milli brjóstanna
á Lady Di.

Meira verður vart við það viðhorf í gögnunum að Ísland sé í raun stéttskipt eftir að efnahagslegur ójöfnuður jókst og ný stétt auðmanna að erlendri fyrirmynd varð til upp úr miðjum 10. áratugnum (Ívar Jónsson, 2008; Stefán Ólafsson, 2006). Margir telja jafnframt að aukin efnahagsleg misskipting sé vísir að menningarlegri stéttaskiptingu. Jafnframt örlar á þeirri skoðun að ný og velmegandi stétt hafi verið tekin að myndast áður en hin nýja ofurrika stétt „útrásartímans“ kom til sögunnar. Hér að neðan hendir höfundur *Staksteina* orð Ellerts B. Schram, fyrrverandi alþingismanns, á lofti og gefur það þeim óneitanlega aukið vægi. Klausan á ágætlega við það sem við getum annars vegar nefnt efri millistétt og hins vegar snauða verkalyðsstétt (e. working poor) dagsins í dag:

Hér er að verða stéttaskipting, óhugnanleg og óbrúanleg stéttaskipting. Annars vegar yfirstéttin, hins vegar lágláunahópurinn. Yfirstéttin er ekki samsafn af burgeisum eða aðalsfólki á borð við ríka fólkið í útlöndum. Yfirstéttin er heldur ekki fólk sem býr í sérstökum hverfum og nýtur allsnægta á svignandi veisluborði... Þegar ég tala um yfirstéttina á ég við fólk sem hefur komið sér upp snotrum íbúðum og lífsgæðum sem það hefur öðlast í kapphlaupinu um lífþægindi. Fólk sem hefur menntast, fólk sem býr við góða atvinnu, snurfusað lífeyri og tekjur sem það getur meira og minna skammtað sér sjálft. Margt af þessu fólki hefur fengið silfurskeiðar í vöggugjöf en aðrir hafa unnið sig í efni. Umfram allt hefur það þó notið gjöfuls uppeldis og metnaðar til að koma sér vel fyrir í lífinu. Tilvera þess og tilgangur er fölginn í þægindum, fyrirhafnarleysi og þínulitlu snobbi fyrir útleti, sýndarmennsku og umhverfi... Hins vegar er svo lágláunahópurinn sem lifir í sínum eigin heimi og nýtur ekki hins verndaða umhverfis fjármála og fjallabíla. Sá hópur er líka innhverfur en af allt öðrum ástæðum. Hann er innhverfur og sjálflægur vegna þess að hann má ekki vera að öðru. Hann er upptekinn við að eiga í sig og á, strita og stjána við börn í ómegð, bilaðan bílskrjóð, bankalán og baráttu við að halda í við lífþægindi sem engin efni eru til. Þetta fólk er líka einangrað og afskipt vegna þess að það er of stolt til að bera sorgir sínar á torg, opinbera fátækt sína, og þegir yfir vansæld sinni. Minnimáttarkennd heitir það eða beiskja út í sjálfan sig fyrir að hafa beðið ósigur í lífþægindakapphlaupinu. Örvinglað í eigin vítahring (Staksteinar, 1990).

Þá þykir fara minna fyrir jafnaðarandanum en áður. Ólafur Ólafsson, fyrrverandi landlæknir og þáverandi formaður Félags eldri borgara í Reykjavík og nágrenni, vitnar til fleygra orða W. H. Auden (1964) í aðsendri grein sinni. Ólafur skrifar að Auden hafi sagt á sínum tíma að:

í landinu ríki stéttlaust samfélag og stjórnendur hafi ekki – ekki ennþá – orðið ruddalegir (vulgar) þ.e. sýnt fólki lítilsvirðingu og yfirgang... En þetta virðist hafa breyst og er svo komið að stjórnvöld virða eftirlaunafólk ekki svars, stjórna með tilskipunum og standa ekki við orð sín (Ólafur Ólafsson, 2000).

Fólk jafnvel dregur dár að ríkjandi hugmyndum um stéttleysi. Í *Lesbók Morgunblaðsins* segir greinarhöfundur: „Ef grannt er skoðað hver það er sem skammar og hvern hann telur sig hafa umboð til að skamma verður valdauppbyggingin í stéttlausa íslenska fyrirmyndarríkinu mjög greinileg“ (Linda Vilhjálmisdóttir, 2001). Þetta viðhorf beinist ekki einungis að ráðamönnum þjóðarinnar, enda þykir almannavaldið, þ.e. lýðræðislega kjörnir fulltrúar, hafa gefið eftir gagnvart einkaaðilum (Guðmundur Magnússon, 2008). Samfara því hafi völd jafnt sem auður safnast á fáar hendur. Tryggvi Gíslason lét eftirfarandi orð falla í viðtali: „Forsætisráðherra hefur talað um að það sé ekki hægt að kaupa sig frá lögnum... [og] þá liggur þar eitthvað að baki; minnihlutinn getur ekki kúgað meirihlutann, hvort heldur það er lágstéttin eða hástéttin“ (Agi er undirstaða allrar menningar, 2003). Kynslóðirnar sem eiga að erfa landið fá einnig sinn skerf: „Ef hér á að vaxa úr grasi stéttlaust og ósnobbað fólk sem hugsar vel um háa og lága þarf að breyta hugsunarhættinum og leyfa öllum að njóta sín,“ er ritað í aðsendri grein (Halldóra M. Steingrímsdóttir, 1997). Loks eru stöðuleysið margrómaða og hin meintu jöfnu tækifæri fólks einnig dregin í efa. Niðurlag bókarrýni um bók Þórarins Eldjárns, *Mín harpa er sorgarsöngur*, er svohljóðandi: „Jón og séra Jón er sitthvað þó við stærum okkur af

stéttleysi. Og jöfn tækifæri til lífsins gæða. Eru þau sá raunveruleiki sem við lifum í eða sú mynd sem við viljum hafa uppi við? Ég hallast að því“ (Jóhanna Kristjánsdóttir, 1996).

Vaxandi stéttaskipting

Nátengt þemanu að stéttleysi sé meira í orði en á borði er þemað að stéttaskipting fari vaxandi eða sé yfirvofandi. Þetta viðhorf er gegnumgangandi og er þetta sterkasta þemað á eftir því fyrsta (útbreiddar hugmyndir). Svo virðist sem fólk hafi orðið uppteknara af vaxandi stéttaskiptingu samfara auknum efnahagslegum ójöfnuði upp úr miðjum 10. áratugnum og fram að hrúni (Arnaldur Sölvi Kristjánsson og Stefán Ólafsson, 2009). Fólk tengir vaxandi stéttaskiptingu örum þjóðfélagsbreytingum. Ritstjóri *Morgunblaðsins* kemst svo að orði í ritstjórnargrein á sjálfan þjóðhátíðardaginn: „Samsetning þjóðfélagsins tekur einnig hraðari breytingum en áður. Umheimurinn gerir vart við sig í auknum mæli. Hið einsleita þjóðfélag er að víkja fyrir fjölmenningsþjóðfélaginu“ (17. júní, 2005). Aukin markaðsvæðing er fólki hugleiknust, en samfara henni er misskipting sögð hafa farið ört vaxandi, þrátt fyrir meiri hagsæld. Ísland, sem áður var stéttlaust, eða hér um bil, sé á hraðri leið að verða stéttskipt. Í lesendabréfi birtust ummæli í þessum anda: „Það er talað um að Ísland sé stéttlausasta samfélag í veröldinni. Ekki er það nú að sjá því fátæktin eykst sífellt og bilið milli ríkra og fátækra breiðkar stöðugt“ (Sigrún, 2000). Í öðru lesendabréfi er spurt:

Viljum við sjá misréttið aukast stig af stigi? Er það framtíðarsýnin að sjá fátækrahverfi myndast eða er fátæktin kannski allt í lagi ef hún er falin inn á milli þeirra sem betri efni hafa... Það er ekki seinna vænna að styrkja það stéttlausa samfélag sem við Íslendingar höfum verið svo hreyknir af til þessa (Elín Erna Steinarsdóttir, 2000).

Þrástefin eru þau að mikil misskipting þrífist í skugga góðærisins, henni sé ekki gefinn nægur gaumur og að hinu stéttlausa Íslandi sé ógnað. Er þetta gert að umtalsefni í ritstjórnargrein: „Nú virðist það vera að breytast [stéttleysið] og er það verulega varhugaverð þróun í íslensku samfélagi. Enn fremur er áhyggjuefni að það virðist ekki vera í tísku að taka málstað þeirra, sem minnst mega sín – eins og að það passi ekki inn í glansmyndina“ (Skortur á Íslandi, 2005).

Sumum verður tíðrætt um hvernig viðmið fólks hafi breyst í uppsveiflunni. Samhliða uppganginum hafi menningin breyst og grundvallargildi íslensks þjóðfélags, eins og jöfnuður og hófsemi, séu á undanhaldi. Pistlahöfundur *Morgunblaðsins* kemur inn á þetta í skrifum sínum: „Alls staðar er rætt um peninga, allir vilja græða og menn keppast við að sýna auðlegð sína í smáu og stóru“ (Kristin Marja Baldursdóttir, 2004). Guðbergur Bergsson „gerir grín að viðhorfum fólks, áhuga þess á því að fá mynd af sér í *Séð og heyrt* og víðar í íslenskum fjölmiðlum og fáránleika þess sem viðgengst í okkar stéttlausa þjóðfélagi,“ segir í bókarrýni um bókina *Allir með strætó* (Sigrún Klara Hannesdóttir, 2000). Af þessu tilefni má geta þess að Guðni Th. Jóhannesson talar um það í bókinni *Hrúnið* (2009) að *Séð og heyrt* sé ein helsta samtímaheimildin um „gróðæristímann“. Þá hafi neyslugleðin náð nýjum hæðum og verið sérstaklega áberandi hjá hinni nýju auðstétt. Veblen (2004) hélt því fram í frægu verki sínu, *The Theory of the Leisure Class*, að fólk úr efri stéttum væri gjarnt á að nota sýndarneyslu (e. conspicuous consumption) til þess að marka sér sérstöðu í samfélaginu. Samskonar tilburðir hérlandis þykja í hrópandi mótsögn við hugmyndir um stéttleysi, líf hins almenna borgara og

ekki síst tilveru þeirra sem fátækir eru (Harpa Njáls, 2003). „Það er auðveldara að vera fátækur í fátæku landi en ríku. Þar er fátækt einskönar utangarðsdómur sem enginn getur unað í nútímasamfélagi... Íslenskt þjóðfélag er stéttlaust, að vísu – enn sem komið er. En á hvaða leið erum við?“ (Reykjavíkurbref, 19. mars, 2000). Orð höfundar „Reykjavíkurbrefs“ hér að framan bera glöggvitni því sem kallað er í fræðunum afstæður skortur (e. relative deprivation) (Jón Gunnar Bernburg o.fl., 2009). Líklegt er að mikil aukning efnahagslegs ójafnaðar, „gróðærið“ og uppgangur hinnar ofurríku stéttar hafi ýtt undir afstæðan skort. Sama má segja um jafnræðishugmyndir landans. Komið er inn á þetta í pistli undir yfirskriftinni „Peningahyggjan hefur lagst yfir landið eins og vond pest“:

Þjóðin... er hugsí yfir þessu ástandi, þetta er nýjung fyrir hana... Hún var alin upp við það að á Íslandi væru allir jafnir og þess vegna... væri svo gott að búa þar... En innrætingin um jöfnuðinn er lífsseig og Íslendingurinn hefur aldrei tekið það í mál að náunginn hafi það betra en hann sjálfur. Þar af leiðandi hefur lífsgæðakapphlaupið hvergi í hinum vestræna heimi blómstrað sem á Íslandi (Kristín Marja Baldursdóttir, 2004).

Ennfremur verður að teljast að markaðsvæðingin og tilheyrandi ójafnaðarþróun hafi gefið stéttavitund Íslendinga byr undir báða vængi (Guðmundur Ævar Oddsson, 2010). Séra Bjarni Karlsson segir í aðsendri grein:

Um þessar mundir eru sterk öfl í þjóðfélagi okkar sem valda því að þjóðarsálin er á reki í burt frá sjálfri sér. Hið stéttlausa íslenska þjóðfélag er á undanhaldi og um leið mörg af þeim mikilvægu gildum sem Þorgeir Ljósveitningagoði hafði í huga þegar hann talaði um einn sið í landinu. Það er kristinn siður að hver Íslendingur er borinn frjáls, en með vaxandi stéttamun er sú mynd að breytast og stærri hópar en nokkru sinni fyrr lifa utan við hringiðu dagsins (Bjarni Karlsson, 2002).

Orð séra Bjarna varpa ljósi á áhyggjur fólks af stöðu þeirra sem standa höllum fæti en ekki síður af breyttri menningu samfara örum samfélagsbreytingum. Í þessu sambandi má minna á að íslensku samfélagi er líkt við grunna tjörn í skýrslu rannsóknarnefndar Alþingis (2010).

Birtingarmyndir stéttaskiptingar eru ýmsar. Fyrir það fyrsta þykir landsins gæðum vera misskipt. Í öðru lagi þykir misbrestur vera á því að sömu tækifæri standi öllum til boða og að fólk „keppi“ á jafnréttisgrundvelli. Þessar áherslur endurspeglast í umræðum um kvótakerfið, sbr. þessi ummæli úr aðsendri grein: „Ekki er nóg í stéttlausa landinu að nú mæti tvö börn saman í skólann í fyrsta sinn, annað með sjálfst sig og hæfileika sína en hitt með lögskipaðan arf frá ríkinu upp á t.d. 500 eða jafnvel 1.000 millj.“ (Ólafur Örn Jónsson, 1995). Þykir kvótakerfið ákveðin staðfesting á því að „sumir séu jafnari en aðrir í þessu landi“ (Ólafur Örn Jónsson, 1995). Menntakerfið er þó fólki hugleiknast þegar kemur að jöfnum tækifærum. Klausan hér að neðan er úr opnu bréfi fulltrúa vinstri- og hægrimanna við Menntaskólann á Akureyri til Ólafs G. Einarssonar, þáverandi menntamálaráðherra:

Ef nemandi er gert ókleift að stunda það nám sem hugur hans stendur til eru öll áform um aukið valfrelsi nemandi og að allir geti stundað nám við sitt hæfi farin út

um þúfur. Það er óneitanlega bagalegt, þar sem við höfum búið í tiltölulega stéttlausu samfélagi, en okkur virðist sem hornsteinn að stéttaskiptingu sé lagður, verði þetta frumvarp að lögum og það hlýtur að teljast býsna stórt skref aftur á bak“ (Ópið bréf til Ólafs G. Einarssonar, menntamálaráðherra, 1994).

Markaðsvæðing þykir vega að frelsi þeirra sem minna hafa milli handanna og stjórnvöld eru harðlega gagnrýnd fyrir stefnu sína í menntamálum. Össur Skarphéðinsson, þá þingmaður Samfylkingarinnar, vísar að þessu í aðsendri grein:

Í því flókna hátæknisamfélagi þar sem markaðurinn verður miklu meira ráðandi en nú, hvort sem okkur líkar betur eða verr, held ég að menntakerfið verði nýtt jöfnunarkerfi í framtíðinni eins og almannatryggingakerfið og húsnæðiskerfið hefur verið. Ef við ætlum að halda Íslandi á því tiltölulega stéttlausa formi sem það er í dag þurfum við að stórbæta menntakerfið og ekki síst tryggja að menntunin verði ókeypis eins og hún er í dag. Sjálfstæðisflokkur er hins vegar að feta sig inn á braut þar sem menntunin verður ekki lengur ókeypis... Ég óttast að þetta sé einungis upphafið að því sem koma skal (Össur Skarphéðinsson, 2000).

Fólk er uggandi yfir þessari þróun og þykir ýmislegt benda til þess að hið margrómaða menningarlega stéttleysi hafi þegar látið á sjá. Í ritstjórnargrein segir:

Niðurstöður á sambandinu milli menntunarstigs íbúa í skólahverfum Reykjavíkur og meðaltals einkunna á samræmdum prófum í tíunda bekk grunnskóla sýna hins vegar að stéttaskipting bundin menntun og búsetu er að verða til í höfuðborginni (Stéttskipt borg, 1999).

Í ritstjórnargreininni er lýst áhyggjum yfir þeirri þróun að fólk skipti sér í auknum mæli í hverfi eftir menntun eða þjóðfélagsstöðu. Slíkt gangi í berhogg við hið stéttlausa þjóðfélag og ali á stéttaskiptingu og „háskalegum fylgifiskum“ hennar.

Aukin gagnrýni

Í þemunum tveimur hér á undan kemur fram bein og óbein gagnrýni á hugmyndir um stéttleysi Íslendinga. Meira verður vart við þessa gagnrýni eftir því sem lengra dregur á rannsóknartímabilið. Fólk viðurkennir sannarlega að hugmyndir um stéttleysi Íslendinga séu útbreiddar en dregur gjarnan í efa sannleiksgildi þeirra og/eða setur á þær ýmsa fyrirvara, sérstaklega hvað varðar efnahagslegt stéttleysi. Flestir eru þó á því, sérstaklega framan af, að stéttaskipting íslensks samfélags sé ekki mikil samanborin við margar aðrar þjóðir. Greinarhöfundur *Morgunblaðsins* leggur orð í belg undir fyrirsögninni „Goðsögnin um hið stéttlausa samfélag“:

Það hefur alltaf farið tröllslega í taugarnar á mér að heyra Íslendinga segja útlendingum frá að á Íslandi sé engin stéttaskipting, því ég get ekki séð að íslenska þjóðfélagið sé stéttalaust. Danir hafa svipaðar hugmyndir um sitt þjóðfélag, kannski ekki að það sé

stéttlaust, en að stéttaskiptingin sé mjög lítil. En miðað við það danska má vissulega segja að stéttaskiptingin sé hverfandi á Íslandi. Og Danir geta haldið í sína ímynd, því miðað við stéttaskiptingu í Þýskalandi og fjarlægari Evrópulöndum, þá er líka rétt að hér er stéttaskiptingin ekki mjög mikil (Sigrún Davíðsdóttir, 1993).

Þetta sjónarmið er minna áberandi þegar líður á rannsóknartímabilið, þ.e. að stéttaskipting hérlandis sé mun minni en annars staðar. Þess í stað vill fólk að gripið verði í taumana áður en stéttaskiptingin verður sambærileg því sem þekkist í þeim löndum sem við berum okkur saman við. Benda menn á ýmislegt þessu til stuðnings, svo sem gagngerar þjóðfélagsbreytingar, aukna markaðsvæðingu, stóraukinn efnahagslegan ójöfnuð, „ofurlaun“, vaxandi fátækt, kvótakerfið, ójöfn tækifæri fólks og síðast en ekki síst aukið auðræði. Baldri Ágústssyni, þá forsetaframbjóðanda, varð svo að orði í aðsendri grein í aðdraganda forsetakosninganna árið 2004: „Bilið milli ríkra og fátækra í þessu ‚stéttlausu‘ landi eykst stöðugt... Völd færast frá kjörnum fulltrúum þjóðarinnar í hendur svonefndra fjárfesta – því mikið er vald peninganna. Hinir ríku verða ríkari og þeir fátæku fátækari“ (Baldur Ágústsson, 2003). Hann spyr einnig: „Er ekki komið að því að taka á málunum áður en þau verða óviðráðanleg?“ (Baldur Ágústsson, 2003). Sumir draga stórar ályktanir. Í frétt *Morgunblaðsins* er vitnað til orða Össurar Skarphéðinssonar, þingmanns, sem hann lét falla í pistli á heimasíðu sinni: „Ísland er að verða stéttskiptasta land í Evrópu og tekjumunur þeirra sem hafa hæstar og lægstar tekjur hefur aldrei verið jafnmikill og nú í Íslandssögunni“ (Lífeyrissjóðirnir sterkt vopn gegn ofurlaunastefnu, 2006). Þá sé ofurlaunastefna fjármála fyrirtækja að „eyðileggja stéttleysi Íslendinga“.

Á öndverðum meiði eru svo þeir sem vilja alls ekki nota stéttagreiningu á íslenskt samfélag, þrátt fyrir stóraukinn ójöfnuð. Segir það sína sögu að í þessum hópi eru svokallaðir „útrásarvíkingar“, sem léku lykilhlutverk í því að gjörbreyta íslensku þjóðfélagi á skömmum tíma. Sigurður Einarsson, þáverandi stjórnarformaður Kaupþings, segir í aðsendri grein þegar mikill styr stóð um ofurlaunin:

Íslenska hagkerfið losnaði úr viðjum hafta og pólitískrar stjórnunar undir lok síðustu aldar. Það sem kom í staðinn – upptaka kvótakerfis, markaðslausnir, einkavæðing ríkisfyrirtækja og lögum viðskiptaumhverfisins að Evrópureglum – verður seint talin uppskrift að jafnri tekjuskiptingu á Íslandi... Ég leyfi mér að efast um að hugmyndir um að taka meira af stjórnendalaunum til ríkisins, setja lög um hámarkslaun fyrir stjórnendur... eða beita stjórnarmönnum lífeyrirssjóða sem launalöggum, skili „stéttlausu“ samfélagi... [Engu að síður er] beinlínis varasamt að lífga við gömul hugtök um stéttaskiptingu vegna vaxandi tekjumismunar (Sigurður Einarsson, 2006).

Það er hins vegar einmitt þessi mikli tekju- og efnamunur sem mörgum þykir ganga langt úr hófi fram. Þykir hann beinlínis ógna þjóðfélaginu og menningu þess. Með honum sé verið að stíga afdrifarík skref í átt að menningarlegri stéttaskiptingu.

Enda held ég að andstæður í íslenska þjóðfélaginu séu að aukast og viss stéttaskipting að verða til. Að mínum dómi er að verða til einskonar lágstétt í þessu landi og þá eðli málsins samkvæmt hástétt... efnahagsleg og menningarleg stéttaskipting [er] að aukast... (Tryggvi Gíslason, 2003).

Sú þjóðfélagssýn sem birtist hér í orðum Tryggva Gíslasonar, þáverandi skólameistara MA, í viðtali við *Morgunblaðið* gengur þvert á það sem haldið var fram um íslenskt samfélag á árum áður, þ.e. að menningin væri sameign þjóðarinnar, allra stétta í landinu. Þetta væri sérkenni þjóðarinnar. Jafnframt að jafnaðarandinn væri hornsteinninn og helsta menningararfleifðin (Tomasson, 1980). Í „Rabbi“ *Morgunblaðsins* komst dálkarhöfundur svo að orði árið 1974: „Ef eitthvað gæti talist sérkennilegt fyrir Íslendinga sem þjóð, ætla ég að það væri sá jöfnuður, sem hér ríkir milli manna. Kannski er ekkert stórlega athyglisvert við íslenskt mannlíf annað en þetta. Og kannski er það líka nóg“ (Rabb, 1974). Nú þykir aftur á móti stéttamunur greina í auknum mæli upp hinn sameiginlega menningarheim og afraksturinn sé tvær eða fleiri aðskildar þjóðir í sama samfélaginu. Svona kemst Guðmundur Magnússon sagnfræðingur að orði í bókinni *Nýja Ísland: Listin að týna sjálfum sér*:

Ísland er enn öflugt og gott samfélag. En það er ekki lengur þetta óvenjulega, sérstaka samfélag sem það var. Jafnaðarandinn, sem er svo mikilvægur þáttur í samkennd Íslendinga, er ekki með öllu horfinn. En það fer æ minna fyrir honum. Hvaða áhrif hefur það á menningu okkar ef hann hverfur með öllu? Samkennd fólks er hverju þjóðfélagi lífsnauðsyn. Hún sækir styrk sinn í sameiginlegar hugmyndir um markmið og verðmæti. Samkenndin er vefnaðurinn sem heldur þjóðfélaginu saman. Án hennar raknar hann upp. Þjóðfélagið er þá í hættu statt (2008:13).

Orð Guðmundar fanga vel þá óttablöndnu tilfinningu sem gegnumsýrir gögnin, nokkurs konar paradísarmissi.

Niðurlag og umræður

Ég dreg þá ályktun af greiningu minni hér að framan að hugmyndir um að Ísland sé tiltölulega stéttlaust samfélag séu útbreiddar. Hugmyndir þessa efnis eru algengar meðal þeirra sem rituðu í *Morgunblaðið* um málið og þeirra sem vitnað er til, auk þess sem það sjónarmið kemur fram hjá flestum að þorri Íslendinga álíti sig búa í stéttlausu samfélagi. Jafnframt sýni ég fram á það að hugmyndir um stéttleysi Íslendinga eru ekki jafn einfaldar og heildstæðar og oft er látið í veðri vaka. Þess í stað eru hugmyndir fólks um stéttleysi margþættar. Stærsti samnefningarinn í gögnunum er sá að Ísland sé á heildina litið tiltölulega stéttlaust í samanburði við flest önnur þjóðfélög. Dýpsti undirtónninn í þeim efnunum er menningarlegt stéttleysi. Þó er algengt að fólk telji að meint stéttleysi Íslendinga eigi ekki við rök að styðjast, sér í lagi efnahagslegt stéttleysi. Þá telur fólk almennt að stéttaskipting héraendis fari ört vaxandi samfara örum þjóðfélagsbreytingum, ekki síst sökum aukinnar markaðsvæðingar samfélagsins. Einnig þykir fólki vera blikur á lofti hvað varðar menningarlega stéttaskiptingu, sem það telur eiga upptök sín í óhóflegum efnamun. Að sama skapi færast gagnrýni á hugmyndir um stéttleysi Íslendinga í aukana eftir því sem líður á rannsóknartímabilið.

Það dregur úr ályktunarbærni rannsóknarinnar að ég byggi greiningu mína fyrst og fremst á einum fjölmiðli, þ.e.a.s. *Morgunblaðinu*. Ég hef þó fært sterk rök fyrir því hvers vegna *Morgunblaðið* er aflagðsgóður gagnabrunnur fyrir rannsókn sem þessa, auk þess sem ég styðst við traust afleidd gögn. Hvað sem því líður væri æskilegt að gera sambærilega rannsókn þar sem aðrir og „frjálslyndari“ fjölmiðlar væru skoðaðir.

Sú niðurstaða að hugmyndir um stéttleysi Íslendinga sæti aukinni gagnrýni kallar á frekari rannsóknir á því hvernig Íslendingar hugsa um stéttir og stéttaskiptingu og hvernig þær hugmyndir hafa breyst frá fyrri tíð. Eins og gefur að skilja eru hugmyndir um stéttleysi annars vegar og stéttaskiptingu hins vegar nátengdar og kallast á í hugum fólks. Þá er ekki síður þörf á rannsóknum á helstu áhrifavöldum þess að téðar hugmyndir eru umdeildari en áður var.

Það er sérstaklega mikilvægt að skoða átök um hugmyndir um stéttir og stéttaskiptingu annars vegar og stéttleysi hins vegar og ekki síst þá hagsmuni sem liggja þar að baki. Hverjir eru það t.d. sem halda helst á lofti hugmyndum um stéttleysi og hverjir eru það sem gagnrýna? Þessi átök eru lykilþáttur í stéttabaráttunni og það sem er að veði er hvorki meira né minna en hin viðurkennda og viðtekna samfélagssýn (Bourdieu, 1977).

Sem fyrr er mikil þörf á frekari stéttarannsóknnum hérlandis, ekki síst á því hvernig fólk hugsar um stéttir og stéttaskiptingu (Guðmundur Ævar Oddsson, 2010). Fyrir það fyrsta hafa rannsóknir af þessu tagi verið vanræktar hér á landi. Í öðru lagi eru flestar stéttarannsóknir gerðar í löndum með mikla stéttaskiptingu, svo sem í Bandaríkjunum (Gilbert, 2008) og Bretlandi (Marshall o.fl., 1988). Hins vegar má fullyrða að við getum lært einna mest af stéttarannsóknnum í samfélögum á borð við Ísland, þar sem stéttaskipting er mun minni. Að endingu vitna ég til orða franska félagsfræðingsins Pierre Bourdieu til að undirstrika mikilvægi þess að rannsaka hugmyndir og heimsmyndir fólks: „kenning um félagsheiminn verður að fela í sér sýn fólks á hann og nánar tiltekið framlag þess við að móta téða heimssýn og þar af leiðandi við að móta þennan heim“ (1987: 10).

Heimildir

- Að styðja við bakið á forsetanum. (2004). *Morgunblaðið*, 20. júní, bls. 8.
- Agi er undirstaða allrar menningar. (2003). *Morgunblaðið*, 15. júní, bls. B 1.
- Altheide, David L. (1996). *Qualitative Media Analysis*. California: Sage Publications.
- Alþingi kom saman til aukafundar í gær vegna undirbúnings hátíðarfundarins á Þingvöllum. (1994). *Morgunblaðið*, 1. apríl, bls. 36.
- Arnaldur Sölvi Kristjánsson. (2009). „Viðhorf Íslendinga til tekjuskiptingar.“ Bls. 923-935 í Gunnar Þ. Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (ritstj.) *Rannsóknir í félagsvísindum X*. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Arnaldur Sölvi Kristjánsson og Stefán Ólafsson. (2009). „Heimur hátekuhópanna: Um þróun tekjuskiptingar á Íslandi 1993-2007.“ *Stjórnmal og stjórnsýsla*, 5, 1, 93-121.
- Auden, Wystan H. (1964). Ísland heimsótt á ný. *Lesbók Morgunblaðsins*, 31. maí, bls. 3.
- Ásgeir Jónsson. (2000). Af „kúgun“ íslenskra málfræðinga. *Morgunblaðið*, 4. janúar, bls. 68.
- Ásgeir Jónsson. (2009). *Af hverju Ísland? Lítil þjóð - stórt hrun*. Reykjavík: BF-útgáfa.
- Baldur Ágústsson. (2003). Ísland er landið. *Morgunblaðið*, 17. júní, bls. 30.
- Becker, Howard. (1970). *Sociological Work: Method and Substance*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Birgir Guðmundsson. (2010). The Media Landscape in Iceland. <http://www.ejc.net/media/landscape/article/iceland/>. Sótt 3. október, 2010.
- Bjarni Karlsson. (2002). Er þjóðkirkjan spenakálfur? *Morgunblaðið*, 1. febrúar, bls. 37.
- Bourdieu, Pierre. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bourdieu, Pierre. (1987). „What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups.“ *Berkeley Journal of Sociology* 32, 1-18.
- Brynja Tomer. (1992). Rannsóknir. *Morgunblaðið*, 26. júní, bls. C 2.
- Chartier, Daniel. (2010). *The End of Iceland's Innocence: The Image of Iceland in the Foreign Media During the Crisis*. London/Reykjavík: Citizen Press.
- Deilt um hvort góðærið hafi náð til allra. (2000). *Morgunblaðið*, 18. febrúar, bls. 10.
- DeMott, Benjamin. (1990). *The Imperial Middle: Why Americans Can't Think Straight About Class*. New York: William Morrow.
- Dóra S. Bjarnason. (1974). *A Study of the Intergenerational Difference in the Perception of Stratification in Urban Iceland*. University of Keele.
- Dóra S. Bjarnason. (1976). *Jafnræði í lagskiptu samfélagi*. Reykjavík.
- Durrenberger, E. Paul. (1996). „Every Icelander a Special Case.“ Bls. 171-190 í Gísli Pálsson og Durrenberger, E. P. (ritstj.) *Images of Contemporary Iceland: Everyday Lives and Global Contexts*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Durrenberger, E. Paul. (2001). „Explorations of Class and Consciousness.“ *US Journal of Anthropological Research* 57, 1, 41-60.
- Einar Hreinsson. (2005). „Noblesse De Robe in a Classless Society.“ *Scandinavian Journal of History* 30, 3, 225-237.
- Elín Erna Steinarsdóttir. (2000). Kjarasamingar og skipting þjóðarkökunnar. *Morgunblaðið*, 7. desember, bls. 70.
- Félagsvísindastofnun. (1991–1998). *Fjölmiðlakannanir*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun.
- Flyvbjerg, Bent. (2006). „Five Misunderstandings About Case-Study Research.“ *Qualitative Inquiry* 12, 2, 219-245.
- Friðrik H. Jónsson og Stefán Ólafsson. (1991). *Lífsskoðun í nútímalegum þjóðfélögum: Samanburður á Íslendingum, Dönum, Finnum, Norðmönnum, Svíum, öðrum Evrópuþjóðum og Bandaríkjamönnum*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun.
- Gallup. (1997). *Búa tvær þjóðir í landinu?* Reykjavík: IMG Gallup.
- Gallup. (1999–2005). *Fjölmiðlakannanir*. Reykjavík: IMG Gallup.
- Geir Svansson. (1997). Hvunn dagskviða. *Morgunblaðið*, 9. september, bls. B 3.
- Gilbert, Dennis. (2008). *The American Class Structure – In an Age of Growing Inequality*. California: Sage Publications.
- Gísli Pálsson. (1989). „Language and Society: The Ethnolinguistics of Icelanders.“ Bls. 121-139 í Durrenberger, E. P. og Gísli Pálsson (ritstj.) *The Anthropology of Iceland*. Iowa: University of Iowa Press.
- Gísli Pálsson. (1995). *The Textual Life of Savants: Ethnography, Iceland, and the Linguistic Turn*. Chur: Harwood Academic Publishers.
- Gísli Pálsson og Agnar Helgason. (1995). „Figuring Fish and Measuring Men: The Individual Transferable Quota System in the Icelandic Cod Fishery.“ *Ocean & Coastal Management* 28, 1-3, 117-146.
- Glaser, Barney G. og Anselm L. Strauss. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Thousand Oakes: Sage Publications.
- Gott eftirlit og húmor. (2005). *Morgunblaðið*, 22. desember, bls. 51.
- Guðmundur Finnbogason. (1971). *Íslendingar: Nokkur drög að þjóðarlýsingu*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.

- Guðmundur Magnússon. (2008). *Nýja Ísland – listin að týna sjálfum sér*. Reykjavík: JPV-útgáfa.
- Guðmundur Ævar Oddsson. (2010). „Stéttavitund Íslendinga í kjölfar efnahagshruns.“ *Íslenska þjóðfélagið* 1, 1, 5-26.
- Guðni Th. Jóhannesson. (2009). *Hrunið: Ísland á barmi gjaldþrots og upplausnar*. Reykjavík: JPV-útgáfa.
- Guðríður Bryndís Jónsdóttir. (2007). Fögur fyrirheit – brostnar vonir. *Morgunblaðið*, 18. mars, bls. 51.
- Guðvarður Jónsson. (2000). Hvað veldur fátækt? *Morgunblaðið*, 11. mars, bls. 70.
- Gunnar I. Birgisson. (2006). LÍN í lykilhlutverki. *Morgunblaðið*, 8. september, bls. 30.
- Hagstofa Íslands. (2003). *Fjölmiðlun og menning*. Umsjón Ragnar Karlsson. Reykjavík: Hagstofa Íslands.
- Halldór Laxness. (1992). „Á íslenskum skóm.“ Bls. 9 í *Kvæðakver*. Reykjavík: Vaka - Helgafell.
- Halldóra M. Steingrímisdóttir. (1997). Fjórar kynslóðir. *Morgunblaðið*, 25. október, bls. 43.
- Harpa Njáls. (2003). *Fátækt á Íslandi við upphaf nýrrar aldar: Hin dulda félagsgerð borgarsamfélagsins*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hartz, Louis. (1964). *The Founding of New Societies: Studies in the History of the United States, Latin America, South Africa, Canada, and Australia*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Ingibjörg Sólrún Gísladóttir. (2005). Ríkisstjórnin 10 ára – verkefni Samfylkingarinnar. *Morgunblaðið*, 28. apríl, bls. 26.
- Ingibjörg Sólrún Gísladóttir. (2009). *Forystan sem Ísland þarf*. Setningarræða landsfundar Samfylkingarinnar, 27. mars.
- Internet World Stats. (2011). Top 58 Countries with the Highest Internet Penetration Rate. <http://www.internetworldstats.com/top25.htm>. Sótt 1. september, 2011.
- Ívar Jónsson. (2008). „The Transnational Capitalist Class and the Mini-Keiretzu System in Iceland.“ Bls. 145-159 í Winther, G. (ritstj.) *The Political Economy of Northern Regional Development Yearbook 2008*. Norræna ráðherraráðið: Kaupmannahöfn.
- Jackman, Mary R. og Robert W. Jackman. (1983). *Class Awareness in the United States*. Berkeley: University of California Press.
- Jóhanna Kristjánsdóttir. (1987). Um hin ýmsu stig. *Morgunblaðið*, 4. apríl, bls. 16.
- Jóhanna Kristjánsdóttir. (1996). Mín harpa er sorgarsöngur. *Morgunblaðið*, 19. nóvember, bls. C 3.
- Jóhannes Þór Guðbjartsson. (1998). „Ég var svo heppin?“ *Morgunblaðið*, 30. september, bls. 45.
- Jón Gunnar Bernburg og Sigrún Ólafsdóttir. (2011). *Óréttlæti á Íslandi? Upplifanir Íslendinga á ójöfnuði, tækifærum og spillingu á krepputímum*. Málþing á vegum Félagsfræðingafélags Íslands og félags- og mannvísindadeildar Háskóla Íslands, 27. apríl.
- Jón Gunnar Bernburg, Þórólfur Þórlindsson og Inga Dóra Sigfúsdóttir. (2009). „Relative Deprivation and Adolescent Outcomes in Iceland: A Multilevel Test.“ *Social Forces*, 87, 3, 1223-1249.
- Kristín Marja Baldursdóttir. (2004). Peningahyggjan hefur lagst yfir landið eins og vond pest.

- Morgunblaðið*, 15. febrúar, bls. 30.
- Lazarsfeld, Paul F. og Anthony R. Oberschall. (1991). „Max Weber and Empirical Social Research.“ Bls. 197-216 í Hamilton, P. (ritstj.) *Max Weber: Critical Assessments*. London: Routledge.
- Linda Vilhjálmisdóttir. (2001). Er það nú lýðræði! *Morgunblaðið*, 11. ágúst, bls. 16.
- Lipset, Seymour M. (1973). *The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective*. New York: W.W. Norton.
- M. (1989). [Enginn titill]. *Morgunblaðið*, 30. desember, bls. 24.
- Marshall, Gordon, Howard Newby, David Rose og Carol Vogler. (1988). *Social Class in Modern Britain*. London: Hutchinson.
- Ný framboð og smáflokkar koma fram á sjónarsviðið fyrir alþingiskosningarnar 1999. (1999). *Morgunblaðið*, 29. apríl, bls. 14.
- Opið bréf til Ólafs G. Einarssonar menntamálaráðherra. (1994). *Morgunblaðið*, 8. júní, bls. 33.
- Ólafur Ólafsson. (2000). Hvers vegna er eftirlaunafólki sýnd lítilsvirðing og yfirgangur? *Morgunblaðið*, 16. maí, bls. 56.
- Ólafur Þ. Harðarson og Gunnar Helgi Kristinsson. (2006). „Iceland.“ *European Journal of Political Research* 45, 7-8, 1128–1131.
- Ólafur Örn Jónsson. (1995). Kvótakerfið. *Morgunblaðið*, 1. apríl, bls. 44.
- Pálína Valsdóttir. (1996). Orð dagsins. *Morgunblaðið*, 6. janúar, bls. B 2.
- Pétur Pétursson. (1995). Orðræði - mannfræði. *Morgunblaðið*, 5. desember, bls. B 8.
- Rabb. (1974). *Morgunblaðið*, 27. október, bls. 11.
- Rannsóknarnefnd Alþingis. (2010). *Skýrsla rannsóknarnefndar Alþingis*. Reykjavík: Alþingi.
- Ráðstefna um fjölmiðlun og fjölmiðla. (2002). *Morgunblaðið*, 25. september, bls. 6.
- Reykjavíkurbref [ritstjórnargrein]. (2000). *Morgunblaðið*, 19. mars, bls. 32.
- Rothman, Robert A. (2002). *Inequality and Stratification: Race, Class and Gender*. New Jersey: Prentice Hall.
- Scott, John. (2002). „Social Class and Stratification in Late Modernity.“ *Acta Sociologica* 45 1, 23-35.
- Scott, John og Gordon Marshall (ritstj.). (2005). *Oxford Dictionary of Sociology*. London: Oxford University Press.
- Segir 95% hjóna greiða hærri tekjuskatt núna en árið 1995. (2003). *Morgunblaðið*, 1. apríl, bls. 2.
- Sigrún. (2000). Á götunni í góðærinu. *Morgunblaðið*, 15. mars, bls. 52.
- Sigrún Davíðsdóttir. (1993). Goðsögnin um hið stéttlausa þjóðfélag. *Morgunblaðið*, 27. júní, bls. 5.
- Sigrún Klara Hannesdóttir. (2000). Auglýsing fyrir strætisvagna: Allir með strætó. *Morgunblaðið*, 29. nóvember, bls. B 2.
- Sigurður Einarsson. (2006). Uppskrift að velsæld. *Morgunblaðið*, 11. ágúst, bls. 25.
- Sigurjón Björnsson, Wolfgang Edelstein og Kurt Kreppner. (1977). *Explorations in Social Inequality: Stratification Dynamics in Social and Individual Development in Iceland*. Berlin: Max-Planck-Institut für Bildungsforschung.
- Skortur á Íslandi [ritstjórnargrein]. (2005). *Morgunblaðið*, 31. maí, bls. 30.
- Staksteinar. (1990). Efnaleg stéttaskipting. *Morgunblaðið*, 23. febrúar, bls. 9.

University.

- Stefán Ólafsson. (2003). „Contemporary Icelanders – Scandinavian or American?“ *Scandinavian Review* 91, 1, 6-14.
- Stefán Ólafsson. (2006). „Aukinn ójöfnuður á Íslandi: Áhrif stjórnmála og markaðar í fjölþjóðlegum samanburði.“ *Stjórnmál og stjórnsýsla* 2, 2, 129-156.
- Stefán Ólafsson og Kolbeinn Stefánsson. (2005). *Hnattvæðing og þekkingarþjóðfélag: Ísland í breyttu þjóðfélagsumhverfi*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Stéttskipt borg [ritstjórnargrein]. (1999). *Morgunblaðið*, 2. mars, bls. 6.
- Tomasson, Richard F. (1980). *Iceland: The First New Nation*. Reykjavík: Iceland Review.
- Veblen, Thorsten. (2004). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. Montana: Kessinger Publishing.
- Weber, Max. (1949). *The Methodology of the Social Sciences*. Shils, E. E. og Finch, H. A. (ritstj.). Glencoe: Free Press.
- Weber, Max. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*. Roth, G. og Wittich, C. (ritstj.). Berkeley: University of California Press.
- Young, Michael. (1958). *The Rise of the Meritocracy, 1870-2033. An Essay on Education and Equality*. Harmondsworth: Penguin.
- Þorbjörn Broddason (2005). „Fjórða grein valdsins: Fjölmíðlar, áhrif og ábyrgð.“ *Kistan*.
- Þorbjörn Broddason og Keith Webb. (1975). „On the Myth of Social Equality in Iceland.“ *Acta Sociologica* 18, 1, 49-61.
- Þórólfur Þórlindsson. (1988). „Equality and Educational Opportunity in Iceland.“ *Scandinavian Journal of Educational Research* 32, 2, 9-22.
- Össur Skarphéðinsson. (2000). Þurfum að hugsa hlutverk menntunar upp á nýtt. *Morgunblaðið*, 23. mars, bls. 6.
- Össur Skarphéðinsson. (2003). Þegar draumurinn rætist! *Morgunblaðið*, 7. maí, bls. 32.
- Össur Skarphéðinsson. (2006). Lífeyrissjóðirnir sterkt vopn gegn ofurlaunastefnu. *Morgunblaðið*, 8. ágúst, bls. 6.
17. júní [ritstjórnargrein]. (2005). *Morgunblaðið*, 17. júní, bls. 30.

Þakkarorð

Höfundur vill þakka eftirtöldum fyrir yfirlestur og uppbyggilega gagnrýni á ýmsum stigum handritsins: Kolbeinn Stefánsson, Stefán Ólafsson, Helgi Gunnlaugsson, Þorgerður Einarsdóttir, Þorbjörn Broddason, Hrafnhildur Reykjalín Vigfúsdóttir og Oddur Ævar Guðmundsson. Þá eiga ókunnir ritrýnar þakkir skildar fyrir góðar og þarfar athugasemdir og tillögur. Vinna við þessa grein var styrkt af Rannsóknarnámssjóði. Höfundur skrifaði þessa grein er hann sinnti rannsóknum við AkureyrarAkademíuna.

Um höfund

Guðmundur Ævar Oddsson (gfoqpd@mail.missouri.edu) lauk B.Sc.-prófi í viðskiptafræði frá Háskólanum á Akureyri árið 2002, B.A.-prófi í samfélags- og hagpróunarfræði frá Háskólanum á Akureyri árið 2006 og meistaraþrófi í félagsfræði frá Missouri-háskóla árið 2009. Hann stundar nú doktorsnám í félagsfræði við Missouri-háskóla. Guðmundur leggur stund á stéttarannsóknir.